

РЕЦЕНЗИЯ

от *доц. д-р Мария Колева Ангелова-Атанасова* от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” по конкурса за академичната длъжност *редовен професор по 2.1. Филология* (специалност *Български език - лексикография и ономастика*), обявен от ЮЗУ „Неофит Рилски” в ДВ бр. 40 от 29.05.2012, с единствен участник *доц. д-р Драгомир Лалчев*.

Доц. д-р Драгомир Лалчев (р. 1949 г.) е завършил специалността „Българска филология” във ВТУ през 1973 г., след което е успешен докторант в Секция за българска етимология и ономастика към ИБЕЗ при БАН, защитил кандидатска дисертация върху топонимията на Тополовградско през 1987 г. и хабилитиран за доцент във ФФ на ЮЗУ през 1987 г. Професионалната му биография може условно да се раздели на два основни периода от по 17 години – най-напред е научен сътрудник лексикограф в Секция по българска лексикология и лексикография, а впоследствие – преподавател по съвременен български език (морфология, лексикология и лексикография, историческа етнолингвистика, езиково и техническо редактиране, писмена и говорна култура, балканска ономастика и практическо обучение по български език за чуждестранни българи. Дори този бегъл поглед към професионалната му биография убеждава, че кандидатът за професор е със солидна филологическа подготовка и практика, имал завидния шанс да работи съвместно и да се учи непосредствено от най-добрите специалисти в областта на лексикологията, лексикографията, етимологията и ономастиката у нас през предходните 3-4 десетилетия. Затова е и естествено научното му творчество да се отличава с ерудиция, широта на кръгозора и зрелост. Такова е и първото ми впечатление от него, когато се запознахме при обсъждането, а впоследствие и при защитата на кандидатската му дисертация, към която проявявах естествен интерес като прохождащ ономаст и аз. Към това се добави и впечатление за самовзискателност, съдържаност, толерантност, колегиалност, принципност и ред други качества на човек и учен, които го правят предпочитан партньор в съвместни проекти, на каквито един изследвач обикновено трудно се решава.

Доц. д-р Драгомир Лалчев е хабилитиран в ЮЗУ по същата специалност през 1995 г. В обявения конкурс кандидатства с общо 22 работи, между които 3 монографии, авторски коли от Речник на българския език (130 с. от т. 11. - по моему неоправдано отнесен към монографичните изследвания, въпреки че по приносност с нищо не им отстъпва; общо 212 с. са авторските страници, заедно с тези от т. 10. и 12.), 3 студии, 15 статии, 5 рецензии, 16 участия с доклади в научни форуми (от тях само 2 в чужбина! – нормална статистика за български университетски преподавател, както преди 1989, така и след това). Организирал е и две фотоизложби, на които представя изключително ценни образци на следи от християнската култура в Странджа и Източна Тракия, заснети при терен-

ните му проучвания в рамките на Интердисциплинарния научен проект „Културно-исторически паметници в Странджа и Източна Тракия”.

Като хабилизационен труд в библиографията на първо място е посочена монографията „Исторически обекти и лингвистична хронология на исихазма в Източна Тракия” (В.Търново, 2012, 287 с.) – резултат от теренно проучване в Източна Тракия, на територията на Турция, подсигурено от споменатия по-горе научен проект, в продължение на пет години (2006-2010). Трудът е бил обсъден в Катедрата по български език към ФФ на ЮЗУ, рецензиран от компетентни специалисти (проф. д-р Лилия Илиева и доц. д-р Маргрет Димитрова), а във връзка с отпечатването му по ръководения от мен научен проект „Тезаурус на българската топонимия...” беше допълнително рецензиран от проф. дфн Д. Кенанов (редактиран също от него) и ст.н.с. Д. Михайлова, които му дадоха висока оценка.

Темата на монографията привлича вниманието преди всичко на медиевисти и ономасти, но представлява интерес и за по-широк кръг филолози и историци, на първо място защото е пръв опит да се хвърли светлина върху оцелелите до наши дни материални следи от отдавнашното българско присъствие на една непроучена до този момент географска територия, пострадала силно от Балканските войни и от последвалата дебългаризация. Дори самата идея да се извърши такова мащабно и задълбочено изследване в труднодостъпния район заслужава адмирации, а университетът, финансирал със скромните си възможности този проект – поздравления за вярната преценка на качествата и възможностите на научния екип и подкрепата за един амбициозен проект със значими цели.

Монографичният труд, както вече отбелязахме, е създаден след петгодишна нелека теренна работа в Източна Тракия – недостъпна област, останала дълги години извън полезрението на българската наука поради попадането ѝ зад българо-турската държавна граница. Както е отбелязано на титулната страница, този труд е само първа част от по-нататъшно разширено проучване, което авторът възнамерява да продължи.

Трудът впечатлява преди всичко с богатата интердисциплинарна информация. Важно място в него заема лингвистичният анализ на житийната хронотопия от XIV в., документирана в агиографската книжнина за парорийските исихасти. Топонимичната част на труда е от особено важно значение за локализиране на средновековната Парория и скриптория на исихастите в местността Кефаларево. Пред международната славистика и палеобългаристика това открива надеждни и перспективни възможности за установяване на произхода, авторството и местонаписването на редица все още неидентифицирани среднобългарски ръкописни паметници от XIV-XV в.

Работата се състои от увод, пет глави, заключение, приложение от седем карти (на две от които е автор), съкращения и впечатляваща с обема и тематичното си разнообразие библиография на цитираната литература.

От Увода (с.7-16) разбираме, че като ръководител на колективния научен проект авторът се е готвил много дълго и старателно, като е плани-

рал в детайли всяко теренно пребиваване в задграничните условия на турска територия. В това изследване той е съчетал впечатляващата си филологическа подготовка и теренния си опит на ономаст, придобит при проучване на топонимията на Сакар планина, разположена в съседство на Странджа. Предполагам, че тогава именно Др. Лалчев прозира насъщната необходимост от подобно изследване и на непроучените старини в целия регион и се ражда идеята за доста по-късно осъществения проект.

В първа глава „Ранният църковен диоцез на византийската провинция Хемимонт” (с.21-24), като се позовава на историко-археологически източници, авторът прави кратък преглед на изворовата база и научната литература, посветени на църковното устройство в епископските центрове на Източна Тракия през ранното средновековие между IV-VII в.

Във втора глава „Кратка хронология на славяно-византийския исихазъм през XIV в.” (с.25-51) той е обърнал внимание на военно-политическите събития на Балканите, свързани с гражданската война във Византия (1341-1347 г.), антиеретическите събори и настъплението на османските завоеватели към Проливите и Източна Тракия. Тук е отделено място за кратки медиевистични бележки върху богословско-полемични и културно-исторически отношения между Изтока и Запада през съдбоносните за Балканите XIV и XV век.

Историческото съдържание на двете въстъпителни глави е необходимо и ценно допълнение към езиковедската част, в която се прави научен анализ на житийната топонимия. Тя се явява основен източник на сведения за локализиране на Парория, както и за изясняване на причините, поради които исихастите избират планинската област на Източна Тракия за създаване на четирите манастирски лаври в местностите *Месомилеони* и *Катакекриомени* и на книжовния център в *Кефаларево* през първата половина на XIV век. На страниците на това изследване авторът си е поставил за задача да използва микротопонимията за локализиране на областта Парория, като приведе многобройни и разнообразни по своето съдържание научни доказателства.

Независимо че трудът започва с историческа информация, главният акцент на изследването е поставен върху езиковата част „Лингвистичен анализ на житийната хронотопия от XIV в.” (с. 94-162). Тази глава е структурирана в отделни блокове, посветени на житийните топоними: *Парория* (с. 98-104), *Катакекриомени* (с. 105-112); *Месомилеони* (с.112-121); *Скóпелос* (с. 122-124); *Пóзово* (с. 124-128); *Загóре* (с. 128-132); *Стрàнджа* (с. 133-139); *Мокрое* (с. 139-142); *Рибное езеро* (с. 143); *Теодосиевият скрипторий Кефаларево* (с. 144-161); етимология на името Сливен (с.185-204), *Атаната* (с. 193-194) и др.

В разделите на тази глава е извършен задълбочен етимологичен анализ на житийните топоними, имащи ключово значение за локализацията на обл. *Парория*, пещерната лавра и скриптория на Т. Търновски в местността *Кефаларево*. В коментарите към отделните части с горепосочените микротопоними личи не само ономастичната подготовка на автора, но и

познанията му върху хронологията на историческите събития в България и Византия, тясно свързани с основаването на манастирските лаври и книжовната дейност на монасите исихасти.

В изследването си Др. Лалчев е разширил лингвистичния си анализ и върху друг езиков материал – апелативна лексика и антропоними, съдържащи се както в открития от него ранносредновековен гръцки надпис при крепостта Хераклея край Лозенград, така и в приписките на кирилица към известния и много пъти дискутиран Хлудов ръкопис № 237, представляващ *Монашески сборник* от 1340-1350 г. В тези приписки също се споменават топонимите *Парория* и *Заградска кула*, както и византийската военно-административна титла *кефалия*, имащи пряко отношение към локализацията на Синаитовия манастир. На с.198-199 авторът прави важно откритие при разчитане на формата и значението на старобългарската дума *непослоух* ‘несвидетел’ в текста на приписките, останала неразчетена от предишните изследвачи на паметника.

Заслужават внимание и етимологичните му наблюдения върху езиковия произход, структурата и семантичната мотивираност на двата антропонима *Грубедин* и *Фудул* (с.201-204), от маргиналният текст на приписките. Личното име *Грубедин* принадлежи на кописта на паметника, а *Фудул* е обяснено като криптоним на неизвестен български книжовник и преводач - ученик и последовател на Теодосий Търновски.

Специални страници (с.219-226) авторът е отделил на палеографския анализ и езиков коментар на епиграфския паметник при крепостта Хераклея. Успял е да разчете четири от общо петте реда на архаичния писмен документ, съдържащ антропонима *Григорис* и старинните гръцки думи *апелатис* ‘войник’ и *иеракс* ‘ястреб’.

Важно постижение на автора е прецизният етимологичен анализ на документалния житиен топоним *Кефаларево* (с.144-161), свързан с основания през 1350 г. от Т. Търновски манастирски скрипторий, в който са правени редица преписи и преводи на текстове от гръцки на славянски на богослужебни и богословски византийски ръкописи.

Преди него са правени опити за локализиране на Парория и Кефаларево и от други учени, цитирани в труда, които до голяма степен са вършили това в кабинетни условия, без да имат възможност за преки наблюдения върху обекти, свързани с тази тема. В това отношение Др. Лалчев е имал предимството да посещава многократно Южна Странджа и като непосредствен наблюдател да добие впечатления от терения релеф на област, в която малцина са успявали да проникнат. Той предварително се е запознал с излязлата до този момент богата българска и чуждестранна литература (филологическа, историческа, етнографска и богословска) по въпроса. Вникнал е задълбочено в основните исторически източници по темата: житията на св. Григорий Синаит и Теодосий Търновски, написани от константинополския патриарх Калист I, и житието на св. Ромил Видински от неговия ученик и последовател – Григорий Доброписец (Григорий Синаит-Младши, както е известен в сръбската агиографска

книжнина). В тях се съдържат особено ценни славянски и гръцки топоними, с чието разчитане се е заел авторът, осъзнавайки голямата трудност и научна отговорност при опита за локализиране на парорийския манастир и споменатия скрипторий, основан от св. Т. Търновски в м. Кефаларево около 1350 г. Трябва да подчертаем, че Др. Лалчев проявява необходимата предпазливост и се стреми изводите му да бъдат подкрепени със сериозни аргументи и аналитичен синтез.

По-нататък авторът разширява обхвата на наблюдения и върху други исторически източници. Не се е задоволил само с етимология на хронотопията като основно информационно ядро, но е представил и анализ на отделни лексеми и антропоними, присъстващи в текста на друг исторически извор – *Грубадиновите приписки* по ръкописите на *Монашески сборник* от 1340-1350 г., като част от ръкописната сбирка на Алексей Хлудов с № 237, сигнатура Л.203б.

Основният научен принос при лингвистичната разработка в труда е реконструирането на архаична славянска и гръцка лексика в топонимите *Месомилеони*, *Катакекриомени*, *Позово*, *Монкре*, както и в епиграфския паметник, открит при крепостта край с. Раклица, Лозенградско. В хода на етимологичния анализ на тези исторически топоними Др. Лалчев цитира коректно опитите на предишни изследователи за тяхното обяснение. В случаите при имената със сложна гръцка структура *Парория*, *Месомилеони*, *Катакекриомени* и *Монкре* изразява аргументирано своето становище, с което потвърждава или отхвърля една или друга тяхна теза със средствата на научнообоснования анализ, подкрепен със съответните аналогични по структура паралели от субстратна и средновековна гръцка топонимия. Особено интересни са лингвистичните ракурси в тълкуването на имената *Сливен* и *Атаната*, както и топонимите около Несебър и Емона, споменати в историческите извори. Предлагането на повече от една възможности за тълкуване на някои имена са белег за стремеж у автора да търси изчерпателен отговор на редица въпроси, свързани със структурата и семантиката на топонимите. Разсъжденията си върху ономастичния материал той свързва тясно с теренните наблюдения на място, като привежда обилен доказателствен материал в подкрепа на своите научни тези. Това се забелязва конкретно при няколкото тълковни варианта на името *Странджа* и субстратния му корелат *Оросинес*, както и при гръцките предложноименни композитуми *Парория*, *Месомилеон*, *Катакекриомени*, а също и славянските *Загоре*, *Позово*, *Рибное езеро* и *Жлебски краища*. Покрай цитираните чужди мнения по темата, авторът изразява и свои предположения за произхода на анализираните имена, като ги обвързва с мотивиращите признаци на теренния релеф и илюстрира разсъжденията си с паралелни топонимни образци от териториите на Тракия, Македония, Тесалия, Епир, Пелопонес и други части на Балканския полуостров, а също и от Западна Мала Азия. Цитираната във връзка с това научна литература показва, че авторът е ползвал богата справочна литература на гръцки, турски, немски, английски и руски език. Това личи и от обема на обшир-

ния справочен апарат, посочен след приложените седем карти на пътно-крепостната, селищната и манастирска мрежа в Източна Тракия.

Разсъжденията на автора върху тези имена определено насочват към микротопоними от особено важно значение за по-нататъшното издирване на другите три манастирски лаври на исихастите и техния скрипторий, в който са били извършвани редица преписи и преводи на византийска богословска и служебна литература.

Особеностите на разнообразния, научно интерпретиран материал, са наложили прилагане на комплексни интердисциплинарни методи на научно изследване: синхронно- и диахронноописателния метод, съчетан с наративно-анкетния теренен подход към събраната на терена информация; метода на топонимичния анализ, който включва фонетичен, морфологичен, словообразователен, семантичен и етимологичен обзор на езиковия материал.

В своето изследване авторът не се е задоволил само с житийната топонимия в историческите извори от XIV в., но представя и други местни имена, ексцерпирани от турски и гръцки краеведски изследвания за района, ползвани при контактите му с местните жители в Лозенградско и Бунархисарско. Такива са например: *Скопо, Самàково, Красава, Лèка цесмесì, Агìа Триàда, Кàстро, Аркулàс, Фрурия, Скепастó* (с. 232).

При теренната анкета сред жителите в селата на Източна Тракия Др. Лалчев е успял лично да запише още много други топоними около лозенградските и бунархисарските селища: *Кóйва, Капаклò, Ериклèр, Армаан, Йонтàш, Кула, Каракóч, Криóнери, Рàклица, Сàзара, Корìята, Чаìрdere, Вùза* и др. Там е посетил средновековни църкви, пещерни манастири и римски пътища и посочва допълнително записани на терена топоними: *Панайр тепè, Санджак тепè, Картуль, Каракачански колиби, Йован тепè, Ганча байр, Гемйкая, Язалò кая, Карлò тепè, Нòрма дерè, Лòна дерè, Папàз маарà, Кайнаклàр дере, Телкì маарà, Сиврì кая, Калè тепè, Манастир дере, Атмаджà кайнак, Куш бунàр, Иран тепе, Карамòк тепе, Бешик таи, Кечì маарà, Текè дере*. В околностите на с. Сàзара авторът е записал имената на планински върхове и малки реки около Армаанската долина: *Карлòк тепе, Чиплак тепе, Хайдут тепе, Йован тепе, Ергеле тепе, Карлò делик, Язълò таи, Кóнско пèтало, Кючòк кале, Буюк кале, Паспалà дере, Кайн дере, Калè дюздò*; В землището на с. Кула (в непосредствена близост до границата с България) са проучени местностите: *Црòн баир, Гóла бърчина, Дълбòк дере, Лóзето, Дермèн дере, Долàн дере, Картàл тепè, Гьòкче тепè, Карà укуш, Пìрго, Стòрга дересì, Демìркапия, Аязмà, Какàчова ливàда* и др. В някои от тези местности е открил тракийски светилища с надписи, долмени, развалини от християнски гробници със стенописи; при други е попаднал на ранносредновековни епиграфски паметници с гръцка писменост. Както е заявил на с. 11, авторът възнамерява да продължи изследванията си в Източна Тракия, като досъбере топонимията и я издаде във втората част на своя труд. Логично е да очакваме в нея да има информация и за още открити на терена средно-

вековни пещерни църкви и манастирски килии, свързани с делото на парорийските исихасти.

В заключение мога да кажа, че с лингвистичната си част трудът има съществен научен принос в областта на историческото езикознание и ономастика. Задълбочените и оригинални разсъждения върху етимологията на средновековните парорийски топоними *Парория Месомилеони, Катакекриомени, Позово, Скопелос, Кефаларево, Мокрое* и др. дават много солидна основа за по-нататъшни научни изводи за локализацията на Парория и книжовния център на Теодосий Търновски. Това е и предпоставка в бъдеще палеографите и текстолозите-старобългаристи да направят своите сполучливи анализи при определяне статуса на редица ръкописни паметници, останали с неизвестни автори и с неизвестно място на тяхното поръчване, написване и разпространение. Началото вече е поставено с Първа част на това голямо изследователско дело и горещо се надявам да бъде продължено от автора и в следващата Втора част, за да се разкрие в пълнота средновековната манастирска и селищна мрежа на Южна Странджа, свързана с делото на забележителната книжовна школа на исихазма през XIV век.

Второто поред заглавие в материалите за хабилизация – „Речник на българския език”, т. 11. (Сф. 2002), буква О, *опанчица* – *опърлен*, не е монографично, но бележи много важна страна от лексикографската подготовка и приложни умения, които Др. Лалчев е демонстрирал чрез разработките от него 130 страници. Тъй като аз не се считам специалист в тази област, ще си позволя само да отбележа, че малцина у нас са подготвени за такава изнурителна дейност, която предполага енциклопедични интереси и знания, умения за анализ и синтез и ред други качества, които не прозират зад стегнатата в кратка речникова статия информация, но могат да се придобият само под ръководството на вещи и доброжелателни специалисти в лексикографската теория и практика. Самият факт за участието му в разработките на тази секция е атестат за неговата квалификация. Разчитам специалистите в това жури да направят по-детайлен анализ на приноса му в тази област.

На третата монография, представена в материалите за хабилизация – „Местните имена в Тополовградско. (Сакарски регион)”, В. Търново, 2011, 267 с.) – също няма да се спирам, защото е на основата на докторската дисертация, разглеждана при предходната му хабилизация, макар и допълнена и актуализирана, когато се появи възможност за отпечатването ѝ. Този безспорно ценен и приносен труд, който като отговорен редактор на поредицата добре познавам и високо ценя, е ценен вклад в българската ономастика.

Четвъртата монография „Праславянски императивни модели на *nomina composita* в българската топонимна система” част I. (170 компютърни страници), е най-новата разработка на Др. Лалчев. С качествата си тя би могла да бъде основен хабилизационен труд. За нея авторът е събирал материал 20 години. Екскерпирал е много източници от българската езикова територия и Балканите и е създал внушителен корпус от този

интересен и много старинен тип имена. Предложил е издържана научна класификация на изследваните композити – сруктурна и семантична - въз основа на прецизен етимологичен анализ.

Разработката е сериозен и зрял принос към българската и славянската древност и независимо от това какви допълнения към корпуса на словника или нови идеи и уточнения могат да бъдат предложени за етимологията на имената, тя е много голямо постижение за българската ономастика, запълва сериозна празнина в нея и е сериозен атестат за зрелостта и творческия потенциал на автора.

Изкушена да представя по-детайлно монографичното творчество на кандидата, почти не си оставих възможност да се спра на останалите му приноси. Ще отбележа само още няколко аспекта на дейността му:

- за кратък период е създал впечатляващ с богатството си ономастичен архив в ЮЗУ като ръководител на Лаборатория за лингвистична демография на Балканите;

- автор е и на научни реценции за изследвания на свои колеги;

- ръководител е на курсови и дипломни работи на свои студенти, които се отличават с високо качество – белег и за възискателност на ръководителя и оказана достатъчно научна помощ за младите изследвачи;

- активно сътрудничи при реализацията на Тезауруса на българската топонимия като рецензент, редактор и научен консултант за краеведите от Югозападна България.

- умее да привлича млади хора между бившите и настоящите си студенти като сътрудници за нуждите на научни проекти в областта на ономастиката. При многократните си работни срещи с тях имах възможност да почувствам уважението и благоговението, с което се отнасят към него. По този косвен начин (защото нямам никакви преки наблюдения над преподавателската му дейност) се формира впечатлението ми за него като преподавател – ерудиран и увлекателен лектор, възискателен педагог, който и учи, и възпитава с високия си морал, и заразява с ентусиазма си на погълнат от заниманията си изследвач.

В обобщение на всичко казано мога да заявя, че като учен и преподавател доц. д-р Драгомир Лалчев не само притежава нужните качества, но и всъщност отдавна е заслужил висока оценка и аз горещо препоръчвам на почитаемото жури да му бъде присъдена академичната длъжност *редовен професор* на Югозападния университет „Неофит Рилски”.

В. Търново, 07. 10. 2012 г.

Подпис: